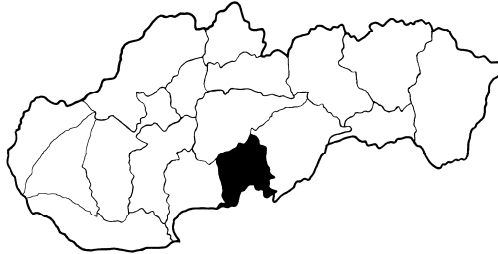

Novohrad

Sklárstvo, hrnčiarstvo, kamenárstvo, aj prvé manufaktúry charakterizujú toto územie obývané obyvateľstvom slovenským, maďarským, rómskym, českým i nemeckým. Podobne pestrá je aj náboženská skladba. Podpisali sa pod ňu migrácie po tureckých vpádoch.

Novohrad sa nachádza na juhu stredného Slovenska. Rozprestiera sa na Krupinskej planine a v Slovenskom Rudohorí, z juhu ho uzatvára štátna hranica s Maďarskom.

Novohrad patrí k najstarším územnosprávnym celkom v Uhorsku. Vznikol na prelome 10. a 11. storočia. Spočiatku k nemu patrilo aj územie Hontu, ktoré sa v 11. storočí odčlenilo. Župným centrom bol hrad Novohrad, nachádzajúci sa dnes na území Maďarska, od polovice 16. storočia boli centrom župy striedavo Balážske Ďarmoty a Lučenec. Na vnútorný vývin kultúry regiónu vplývala existencia feudálnych hradných panstiev – hrad Fiľakovo, Modrý Kameň, Divín a Halič, ktoré vznikli ako obranný val po tatárskom vpáde roku 1241. Časť župy patriaca do ostrihomskej arcidiecézy tvorila Veľký Novohrad, južná časť župy sa nazývala Malý Novohrad. Roku 1918 rozdelila štátna hranica bývalú Novohradskú župu na dva rozlohou takmer rovnaké celky, pričom Veľký Novohrad zostal na slovenskom území. Mnohé dediny so slovenským osídlením, ktoré sa nachádzajú na maďarskom území, si zachovali mnoho spoločných kultúrnych prvkov s Novohradom a priľahlým Hontom.

Dejiny Novohradu poznačilo ovládnutie Turkami v období od polovice 16. storočia až do roku 1686. Severná časť územia patrila do Fiľakovského sandžaku. Turci pustošili a podrobovali si dediny a územia sa vyľudňovali.

V 17. storočí obyvateľstvo zdecimovali aj stavovské vojny. Do opustených osád sa koncom 17. storočia sťahovalo slovenské obyvateľstvo zo severných oblastí Novohradu, pričom do Novohradskej župy prichádzali aj poddaní z Hontu, Gemera a Zvolenskej župy. Koncom 18. storočia sa hranica medzi slovenským a maďarským etnikom tiahla severne od Ipľa. Slovenské osady v okolí Balážskych Ďarmôt a Seleštian (v Maďarsku) tvorili výbežok slovenského osídlenia, ktoré v Maďarsku presahovalo až do Peštianskej župy. V druhej polovici 18. storočia sa mnoho Slovákov z južného Novohradu odsťahovalo na Dolnú zem.

V severnej časti regiónu je pomerne homogénne obyvateľstvo slovenskej národnosti, južne od línie Lučenec – Veľký Krtíš sú obce etnicky miešané, väčšinou s prevahou maďarského obyvateľstva. Od Gemera až k Novým Zámkom sa Novohradom tiahne pás palóckeho osídlenia, ktoré tvorí maďarské etnikum s osobitosťami v ľudovej kultúre. Pre Palócov bol charakteristický spôsob života v patriarchálnych veľkorodinách a pomerne dlho pretrvávajúca endogamia. Maďarskú národnosť zo štatistického hľadiska posilňujú aj početní Rómovia, ktorí sa hlásia za Maďarov. S rozvojom sklárstva súvisel prílev českého obyvateľstva do Novohradu. Česi boli asimilovaní, ale o ich prítomnosti v minulosti svedčia názvy niektorých obcí – napríklad České Brezovo, Praha. Regionálne povedomie obyvateľov Novohradu je v porovnaní s okolitými regiónmi slabé.

Z konfesijného hľadiska sú najmä v severnejšej časti Novohradu výrazne zastúpení evanjelici a.v. Na juhu, v obciach s maďarským obyvateľstvom prevládajú rímskokatolíci. Mesto Lučenec bolo od konca 16. storočia významným strediskom kalvínskej cirkvi a cirkevného školstva vôbec. Mestská latinská protestantská škola vznikla v roku 1590 a v roku 1608 sa stala čisto kalvínskou, v 30. rokoch 19. storočia tu vzniklo kalvínske kolégium, neskôr premenované na lýceum. V 19. storočí tu mali svoje školy evanjelici a.v., rímskokatolíci a izraeliti. Od začiatku 20. storočia sa v Novohrade početne vzrástala skupina obyvateľstva hlásiaca sa k Bratskej jednote baptistov, ktorá ma v regióne v súčasnosti 16 pôsobísk (napríklad Uhorské, Vidiná, Tomášovce, Mládovo, Lučenec). Pre obyvateľstvo bol príznačný jednodetný systém, ktorý ovplyvňoval sociálny život, duchovnú a materiálnu kultúru rodín. U majetných vyplýval zo snahy nedeliť majetok, u nemajetných bol výsledkom existenčnej neistoty. Zároveň však bol normou pre celé spoločstvo. Jednodetný systém sa vyskytoval aj v okolitých regiónoch – v Honte a v Gemeri. Regulácia pôrodnosti dosiahla vrchol okolo roku 1930 v súvislosti s hospodárskou krízou. Nežiaduce tehotenstvo bolo prerušované neodbornými zásahmi žien – anjeličkárov, s čím súvisela vysoká úmrtnosť mladých žien.

Prírodný ráz Novohradu predurčil rozvoj pastierstva a poľnohospodárstva. V západnej časti župy ovplyvnilo charakter ľudovej kultúry lazové osídlenie. Novohrad bol významnou obilninárskou oblasťou. Na sklonku feudalizmu tu oráčiny prevažovali nad lesom. V Lučenci bývali obilné trhy navštevované aj obyvateľmi Zvolenskej a Liptovskej župy. Od roku 1816 sa v hornatých častiach regiónu začala rozširovať výsadba zemiakov. Boli tu aj rozsiahle vinohrady, ale koncom 19. storočia ich takmer celkom zničila peronospóra. Spôsob života a kultúru ovplyvnili aj odchody obyvateľov na sezónne práce na dolniaky.

K najväčším mestám v slovenskej časti Novohradu patrili Fiľakovo, Málinec a Lučenec, pre ktorý bolo charakteristické vysoké zastúpenie šľachty, ako aj Halič, čiastočne osídlená Nemcami. Hlavným strediskom remeselníckej výroby v severnej časti Novohradu bol Lučenec, menšie remeselnícke strediská boli vo Fiľakove a Modrom Kameni. Z remeselníkov boli najpočetnejšie zastúpení čižmári a garbiari. Domáckou výrobou súkna sa zaoberalo obyvateľstvo obcí Lešť, Dolný Tisovník, Cinobaňa, Červeňany, Málinec, Hradište. V šesťdesiatych rokoch 18. storočia vznikla v Haliči súkenka, prvá manufaktúra na Slovensku, ktorá pretrvala až do 20. storočia. V 19. storočí zamestnávala do 700 robotníkov a vyrábala sa v nej veľmi jemné súkno. V roku 1868 vznikla súkenka v Lučenci-Opatovej, ktorá do roku 1918 pracovala výlučne pre armádu.

Rozšíreným remeslom bolo vďaka kvalitnej surovinovej základni aj hrnčiarstvo. Na pomedzí Novohradu a Malohontu sa nachádzalo začiatkom 20. storočia vyše 40 hrnčiarskych lokalít, čo je v rámci strednej Európy ojedinelé. Boli najmä v Haliči, Starej Haliči, Fiľakove, Divíne, Gregorovej Vieske, Maškovej, Veľkej Vsi nad Ipľom a Poltári. Hrnčiari tu pôsobili aktívne do polovice 60-tych rokov 20. storočia. Novohradská hrnčina je charakteristická zelenkastými a zemitými odtieňmi glazúr, často okolo dna z vonkajšej strany s holým črepom. Glazúra je jednofarebná, alebo s jednoduchým dekórom. Novohradské hrnčiarske strediská zásobovali prostredníctvom vykupovačov tovaru z Brehov a Šiah trhy a jarmoky takmer na území celého Slovenska i Maďarska. Medzi hrnčiarmi bol rozšírený i výmenný obchod. Cenou za hlinenú nádobu bolo množstvo obilia zodpovedajúce jej obsahu.

Podrečany a Divín boli známe výrobou hlinených fajok, okolie Krnej drevovýrobou a Divín pletením drevených sít. Výrobky z dreva – sudy, kolesá, šindle, sitá a hrnčiarske produkty sa predávali aj v južných oblastiach Uhorska. Do začiatku 18. storočia spadajú počiatky sklárstva. Najstaršia huta v Novohrade fungovala v Divíne. Začiatkom 19. storočia vzniklo niekoľko ďalších hút – Katarínska Huta, Zlatno, Málinec, Poltár. Špecializovali sa na výrobu tabuľového a dutého skla na každodenné používanie, ktoré sa dodnes bežne nachádza v domácnostiach. Rozvoj sklárstva súvisel s prílevom českého obyvateľstva do Novohradu. Menšia časť obyvateľstva sa zaoberala baníctvom v pomerne malých rudných baniach v Cinobani, Lovinobani.

Ludový odev sa vo východnej časti regiónu prestal nosiť už začiatkom 20. storočia. Dlhšie sa zachoval v západnom Novohrade, kde sa vytvorili dve osobité oblasti: Prvá je v severozápadnej časti – v Ábelovej, Madačke, Nedelišti, Polichne. Má veľa spoločných prvkov so susednou detvianskou oblasťou. Aktívne ho nosili až do začiatku 60. rokov 20. storočia. Pôvodne bol odev z ľanového a konopného plátna, zdobený odtieňmi žltej farby. Po prvej svetovej vojne sa zvýšila farebnosť, zmenila sa ornamentika a technika výšivky. Objavovali sa nové zdobné prvky, ktoré dnes chápeme ako regionálne znaky. Ide o vytkávanie veľkých motívov hviezdíc, kosoštvorcov a klinčekov mäkkými vlnami, tzv. *berlinkami*, svietivých farieb na zásterách a opleckách, pričom podklad tvorí biela plátňová väzba. Druhá oblasť je južnejšie v obciach Červeňany, Veľký Lom, Senné, Horná Strehová, Dolná Strehová, Šuľa, Horný Tisovník, Dolný Tisovník, a Lešť. Tu sa zachovalo viac archaických prvkov, čo súviselo s pastiersko-roľníckym zamestnaním a izoláciou, ktorá trvala až do polovice 20. storočia.

Regionálnou zvláštnosťou sú široké party z Veľkého Lomu zdobené stužkami. V partách chodili dievčatá od 14 – 15 rokov do kostola. Osobitá bola aj úprava hlavy vydatých žien. Vlasy pod čepcom nosili učesané *na kitu* – t.j. dva pramene vlasov rozdelené pútcom, omotané okolo tvrdej podložky tvaru V, ktorá bola na zmäkčenie omotaná pásmi plátna. Rozprestretý čepiec mal tvar vejárovitého polkruhu v strede nad čelom so štvorcovou *predničkou* (štvorček rozmerov asi 5 x 5 cm z čipky alebo kašmírovej tkaniny). Spojovacie švy a obe strany lemujúce tvár boli bohato zdobené výšivkou.

Novohradská mnohopárová paličkovaná čipka našla uplatnenie nielen na ľudovom odevu, ale i na bytovom textile (kútne plachty, obrusy). Charakterizuje ju rezná farba – nebielené nite, prípadne kombinovaná s červenou a žltou a pevné husté spracovanie hrubších nití do jednoduchých vzorov.

Pre styčnú oblasť s Hontom boli charakteristické zrubové domy, pôvodne s valbovou slamenou strechou, šambrány okien boli zdobené farebnou polychrómiou a vyrytým vročením. Zachované súbory ľudovej architektúry možno vidieť v Divíne, Kalinove, Dobroči, Brezničke, Podkriváni, pôvodné zrubové domy sa zachovali napríklad aj na lazoch v Mýtnej.

Zo sakrálnych stavieb boli v Novohrade rozšírené tzv. husitské zvonice – v Brusníku, Dobroči, Turičkach, Točnici, Šuli, Pôtore, Ozdine, Málinci. Najstaršia pochádza z roku 1673, nachádza sa v Starej Haliči. Spolu s rímskokatolíckym kostolom sv. Juraja je národnou kultúrnou pamiatkou. Gotický zvon je asi z polovice 15. storočia. Zvonica je súčasťou kostolnej ohrady. Haličská zvonica, podobne ako menšia drevená vežovitá zvonica v obci Turičky, nesie znaky renesančnej architektúry.

Regionálnou zvláštnosťou sú drevené a kamenné evanjelické náhrobníky v obciach severného Novohradu – Nedelište, Mádačka, Polichno, Suché Brezovo, Senné, Veľký Lom, Ábelová, Ľuboreč. Majú plastickú výzdobu, miestami so zbytkami kolorovania. Sú v tvare dosky ukončenej oblúkom alebo rozoklaním. Častým zdobným motívom je strom života, kalich, rozeta, srdce. Písmo dokumentuje, že ide o výtvor miestneho ľudového kamenára.

Zo zvykoslovných prejavov sa v Novohrade udržala napríklad tradícia vyháňania Moreny a stavania májov. Novohrad je prechodnou oblasťou medzi pastierskou a roľníckou kultúrou, čo sa odrazilo vo folklóre. Tanečno-hudobná kultúra regiónu je v severnejších častiach Novohradu príbuzná s hontianskou a podpolianskou. Tieto kultúrne presahy dokumentuje silná gajdošská tradícia, ktorú priam modelovo reprezentuje gajdošský rod Michelíkovcov, v minulosti pôsobiaci vo všetkých troch spomínaných regiónoch. O rozvinutej pastierskej hudobnej kultúre Novohradu svedčí aj rad vynikajúcich hráčov na pastierskej šesťdierkovej píšťalke, dvojačke i fujare. Na túto tradíciu nadväzuje popredný výrobca ľudových hudobných nástrojov Tibor Koblíček z Turičiek, ktorý je špecialistom na gajdy, gajdice, fujary, píšťaly a husličky. Jedným z vrcholov jeho nástrojovej tvorby je strunový nástroj ninera. Jeho nástroje sú súčasťou zbierok Slovenského národného múzea.

Najvýznamnejším folklórnym podujatím Novohradu sa stal Novohradský folklórny festival, ktorý prebieha súčasne v slovenskej i maďarskej časti Novohradu. Účastníci sa symbolicky stretávajú na maďarsko-slovenskej hranici pod hradom Šomoška. Územie Novohradu je na oboch stranách hranice miešané slovensko-maďarské. Okrem reprezentantov oboch etníc sú na festival prizývané aj zahraničné súbory. Najmä na maďarskej strane je festival turistickou atrakciou pre zahraničných turistov, ktorých sem z Budapešti autobusmi privádzajú cestovné kancelárie.

Vo Fiľakove, v priestoroch Mestského múzea sa v polovici augusta – na hody – koná festival Palócke dni.

S materiálnou kultúrou Novohradu sa možno oboznámiť v miestnych múzeách. Novohradské múzeum sídli v Lučenci. Dokumentuje historický vývoj slovenskej časti Novohradu so zreteľom na ľudovú keramiku a sklárstvo. Mestské múzeum je vo Fiľakove. Na hrade Modrý Kameň sa nachádza Múzeum bábkarských kultúr a hračiek. Súčasťou je obytný dom vo Veľkom Lome, ktorý je spolu s kováčskou vyhňou ukázkou ľudového staviteľstva Novohradu. Sústredené sú v ňom súčiastky odevov z okolia obcí Suché Brezovo a Veľký Lom. Dom má pôvodné zariadenie a hospodársky dvor. Múzeum ľudového obydľia v Bušinciach založili obyvatelia obce v budove starej katolíckej školy z roku

1892. S podobnou iniciatívou prišla i obec Mašková, kde vznikla zbierka inventáru dedinskej evanjelickej a.v. školy.

Z ďalších kultúrnohistorických pamiatok Novohradu sú pozoruhodné zrucaniny už spomínaných feudálnych hradov Divín, Modrý Kameň a Fiľakovo, na ktorom sa zachoval celý rad architektonických častí. Tieto stredoveké hrady zohrali významnú úlohu v protitureckom odboji. Národnou kultúrnou pamiatkou je pôvodne katolícky, dnes evanjelický kostol s opevnením v Luboreči. Postavený bol v 2. polovici 14. storočia s dreveným stropom. V interiéri upútajú jedinečné stredoveké nástenné maľby v iluzívnych rámoch. Boli náhodne objavené v roku 1899 pod nánosmi novej omietky. Pozornosť si zasluhujú aj kameňosochárske práce. V Lučenci dosiaľ stoja dve synagógy, z ktorých novšia, vybudovaná v roku 1925 v secesnom štýle, je jednou z najreprezentatívnejších a najmonumentálnejších na Slovensku. Svojmu pôvodnému účelu však neslúžia.

Výberová bibliografia:

BAKÓ, Ferenc: Palócok III. Termelés és a javak felhasználása. Eger 1989.

BAKÓ, Ferenc: Palócok IV. Rítus és folklór. Eger 1989.

BEDNÁRIK, Rudolf: Náhrobníky z Novohradu. Výtvarníctvo, fotografia, film, 6, 1968, s. 29.

DRENKO, Jozef: Rómski – cigánski hudobníci z Lučenca a okolia. Lučenec 1997.

DRENKO, Jozef: Jarmoky a trhy v Lučenci. Lučenec 1995.

KAPROS, Márta a kol.: Nógrád magye népművészete. Balassagyarmat 2000.

KUŠNIEROVÁ, Edita – ŠMELKOVÁ, Eva: Kameň v ľudovom výtvarnom prejave severného Novohradu. Pamiatky a múzeá, 1998, č. 3, s. 22–25.

NOCIAROVÁ, Dita: Zaniknuté hrnčiarstvo v Haliči. Remeslo – Umenie – Dizajn, 2001, č. 4., s. 34–35.

OKRUCKÝ, Ján: Tradičná hmotná kultúra ľudu v novohradských obciach. Krásy Slovenska, 45, 1968, s. 211–213.

PRANDA, Adam: Kamenné náhrobníky v Novohrade. Umění a řemesla, 1970, č. 2, s. 34–40.

*ŽILÁK, Ján: Tradície výroby dreveného riadu v Českom Brezove. Slovenský
národopis, 34, 1986, č. 1–2.*